

Úskalí on-line dotazování při měření postojů vysokoškoláků a pracovníků vysokých škol*

Dan Ryšavý**

Laboratoř sociálněvědních výzkumů
Katedra sociologie a andragogiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Use and misuse of online surveys for measuring attitudes within higher education institutions

Abstract: *This article presents a critical evaluation of the growing popularity of online social surveys for the exploration of attitudes and behaviours within higher educational institutions. More specifically this article addresses a number of key issues: the construction of representative online samples, and the presentation of the results from an institutional census constructed from an online survey with a low response rate. The improper use of statistical significance tests, and the reporting of systematic errors when quota sampling is employed in surveys is also discussed. This study compares and evaluates four recent academic surveys: (a) the Czech wave of the EUROSTUDENT IV survey fielded by SC&C, (b) A Research Survey on Academic Staff at Czech Colleges and Universities undertaken by SC&C in 2009, (c) surveys of students and (d) employees at Palacky University Olomouc undertaken by the newly established Laboratory of Social Research. This article shows that an improper interpretation of online surveys resulted in a misrepresentation of the views of university students and academic staff on the state of Czech higher education and opinions concerning different tertiary education reform measures.*

Key words: *CAWI, census, sampling, response-rate, statistical significance, EUROSTUDENT, academic staff survey*

Data a výzkum - SDA Info 2011, Vol. 5, No. 1: 85-103.

(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2011.

* Text vznikl v rámci projektu Laboratoř sociálněvědních výzkumů – inovace studijních oborů Sociologie a Politologie a evropská studia v souladu s potřebami trhu práce, r. č. CZ.1.07/2.2.00/07.0126, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

** Veškerou korespondenci zasílejte na e-mailovou adresu: dan.rysavý@upol.cz.

Úvod

Výzkumy vysokých škol a vysokoškoláků bývají často orientovány prakticky až pragmaticky [Pabián, Provázková 2008]. Spíše než k ověření teoreticky podložených hypotéz slouží obvykle k popisu stavu v určité oblasti a čase nebo zkoumání reakcí na případné změny národní či jen místní vysokoškolské politiky. Použitelnost takových výzkumů pro dané účely závisí nejenom na tom, jak kvalitně jsou připraveny a provedeny. Neméně podstatnou roli hraje i způsob prezentace výstupů včetně dokumentace výzkumného postupu. Tyto materiály slouží nejen prvotnímu zadavateli, ale mohou být základem pro další výzkumy.

V roce 2011 provedla Laboratoř sociálněvědních výzkumů (dále LSVV) mezi studenty a zaměstnanci Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen UPOL) dvě šetření inspirovaná dvěma výzkumy agentury SC&C pro MŠMT z roku 2009. Nejde pouze o obsahově aktuální výzkumy. Tři ze čtyř šetření se opíraly o on-line vyplňované dotazníky. Tento způsob práce se v současnosti výrazně rozšiřuje, ale schází mu patřičná metodologická reflexe. K ní chce dílčím způsobem přispět i tato studie. Hlavní pozornost je věnována otázkám: Je volba cenzu oproti výběrovému šetření vhodnější cestou k věrohodným výsledkům zkoumání? Jaká jsou úskalí on-line dotazování při oslovování respondentů na základě e-mailových adres? Jak se projevuje síla a slabost kvótního výběru? Kde jsou meze generalizací z velkých kvantitativních šetření? Takto obecně položené otázky nelze v dílčí práci zodpovědět vyčerpávajícím způsobem. Ke každé z nich by bylo možné připravit přehledovou studii, neboť nejde o otázky nové. Poučit se z domácí výzkumné produkce však může být někdy názornější. Otázky proto vychází z konkrétních problémů, se kterými se potýkaly čtyři kvantitativní výzkumy: EUROSTUDENT IV, *Výzkum akademických pracovníků vysokých škol* (oba SC&C), *Studenti o sobě a o škole*, *Proměny terciárního vzdělávání očima pracovníků UP v Olomouci* (oba LSVV). Propojení s metodologickou literaturou [např. Bryman 2008, Krejčí 2008] ukazuje, že platnost pokládaných otázek přesahuje rámec tematicky vymezené výzkumné oblasti. Podnítl-li text čtenáře ke kritickému pohledu na další výzkumy či k přemýšlení o své vlastní výzkumné činnosti, splnil svou roli.

Kontext metodologické studie

Výzkumům v předmětné oblasti se dlouhodobě věnuje např. Centrum pro studium vysokého školství, v. v. i., Středisko vzdělávací politiky PedF UK, Centrum pro sociální a ekonomické strategie v návaznosti na práci Centra výzkumu vývoje osobnosti a etnicity při FHS UK atd.¹ Na problémy týkající se výběru vzorků,

1 Základní informace o šetřeních vysokoškoláků a vyučujících VŠ přináší přehledové studie [Pabián, Provázková 2008, Minksová 2010]. Pravidelná a opakovaná šetření provádí také některé vysoké školy (např. MU v Brně, viz <http://strategie.rect.muni.cz/?cs/Institucionalni-vyzkum/Sociologicke-pruzkumy>; ze soukromých vysokých škol pak VŠFS, viz Zich [2009]). Rámec aplikovaných výzkumů přesahují například výzkumy hodnotových orientací vysokoškolských studentů [viz Prudký 2005, 2009, Šmídová et al. 2010].

otázky jejich reprezentativnosti, neoprávněné generalizace a v neposlední řadě také na nedostatečnou dokumentaci použitých metod poukázali v „sebekritické reflexi“ dřívější činnosti CSVŠ Pabián a Provázková [2008]. Za jeden z mezníků práce tohoto institutu lze považovat šetření EUROSTUDENT III (Sociální a ekonomické podmínky života studentů v Evropě), kterým Česká republika vstoupila do stejnojmenného evropského projektu. Podobně jako jiné výzkumy CSVŠ si i tento vysloužil kritickou výtku, neboť „nelze výsledný výběrový soubor považovat za reprezentativní už kvůli počátečnímu způsobu rekrutace, tedy samovýběru...“ [Pabián, Provázková 2008: 16]. Navíc podle stejného zdroje neúspěch projektu EUROSTUDENT vedl k rekonstituování sociologického týmu CSVŠ, resp. ustavení týmu nového.

Paradoxem je, že údaje o příjmech a výdajích studentů ze šetření EUROSTUDENT III využívala jinak velmi metodologicky sofistikovaná studie Matějů et al. [2009], která vyvolala na české poměry poměrně bohatou a opět především metodologicky orientovanou polemiku [viz Katrňák 2009, Kreidl 2009, Matějů, Konečný 2009]. Typem a kvalitou analyzovaných dat se však kritici buď nezapomínali [Katrňák 2009: 1033], nebo připomněli realitu sociologického zkoumání, která často nenaplnuje přísné podmínky použití náročnějších analytických metod [Kreidl 2009: 1039]. Lze jen litovat, že Matějů et al. [2009] neodkázali přesněji na zdroj, ze kterého data z šetření EUROSTUDENT převzali. Pochybnosti vzbudí už letný pohled do národních profilů zveřejněných na webových stránkách mezinárodního projektu². Na rozdíl například od slovenského nejsou v českém profilu z třetí vlny projektu uvedeny žádné informace o metodě, výběru, případném vážení atp.³ Postup autorského týmu je překvapivý i s ohledem na to, že se financování vysokoškolského studia věnuje dlouhodobě, a to mj. v souvislosti s výzkumem *Studium na vysoké škole 2004* [Matějů, Simonová, Straková 2005].

Zapojení evropských peněz umožnilo v roce 2009 provést doposud nejrozsáhlejší výzkumy mezi vysokoškolskými studenty a akademickými pracovníky. V rámci projektu IPn „Reforma terciárního vzdělávání“ je připravil tým vedený Petrem Matějů a Jakubem Fischerem a jejich realizaci zadalo MŠMT společnosti SC&C. První se soustředil na akademické pracovníky vysokých škol a navazoval na společný projekt Předsednictva Rady vysokých škol a Sociologického ústav Akademie věd ČR, v jehož rámci byl proveden výzkum akademických pracovníků českých vysokých škol v roce 2005 [viz Matějů, Vitásková 2005]. Druhý byl realizován v rámci čtvrté vlny mezinárodního výzkumu EUROSTUDENT.⁴

2 Viz <http://eurostudent.his.de/eiii/report/choice.jsp>.

3 Nepřesná je také datace rokem 2005. Navíc hned první popisovaný vztah – „s růstem rodinných příjmů roste celkový příjem studentů“ [Matějů 2009: 1010] – neodpovídá údajům uvedeným v příslušných tabulkách na stranách 1008 a 1009, tj. ani za ČR ani za Nizozemsko.

4 V půlce června 2011 se v Kodani konala závěrečná konference projektu EUROSTUDENT IV. Součástí programu bylo představení souhrnné zprávy [Orr et al. 2011] a také diskuse metodologických otázek (viz http://www.eurostudent.eu/conferences/copenhagen/home/index_html). Potřebu zkvalitnění metodologie tohoto mezinárodní-

Z tabulkové části zpráv SC&C o výzkumech akademických pracovníků a studentů vysokých škol [2009a,b] bylo možné vyčíst dílčí údaje za jednotlivé školy, byť srovnání názorů akademiků či studentů na této úrovni nepatřilo k hlavním cílům těchto výzkumů. Ne vždy to byl obrázek přesný. Ze znaménkových schémat, která byla hojně využívána, vyplývalo např. to, že studenti UPOL si oproti svým kolegům z jiných vysokých škol méně často přivydělávají, mají nejmenší zkušenost se studiem v zahraničí a velkou překážkou je pro ně v tomto ohledu nedostatečná znalost cizího jazyka. Akademičtí pracovníci UPOL pak podle SC&C významně častěji uváděli, že nejsou svými nadřízenými pravidelně hodnoceni ani jako pedagogové, ani jako vědci a na jejich fakultách častěji chybí systém studentského hodnocení přednášek a seminářů. Dále byli méně přesvědčeni o tom, že UPOL má strategickou vizi a je vedena profesionálním a manažerským způsobem. Konečně pak významně častěji souhlasili s tvrzením, že bez grantů na výzkumné projekty by jejich příjmy byly neúnosně nízké.

Informace o šetřeních SC&C však také prozrazovaly, že je třeba výše uvedené charakteristiky brát s rezervou. Vždyť do výzkumu EUROSTUDENT IV se nezapojily hned tři z osmi fakult UPOL a návratnost on-line šetření akademických pracovníků patřila v případě UPOL k vůbec nejnižším. Od těchto úvah byl již jen krok k přípravě dvou šetření, které by lépe ukázaly, jak se věci na UPOL mají.

Výzkum *Studenti UP o sobě a o škole* po obsahové stránce připravily v rámci výzkumného semináře studentky magisterského cyklu sociologie a andragogiky Magdaléna Horáková, Adéla Sanitrová a Martina Vintrochová a na sběru dat se podíleli studenti prvního ročníku téhož oboru.⁵ Šetření z velké části vycházelo z dotazníku EUROSTUDENT a přihlíželo ke starším šetřením CSVŠ. Výzkum *Proměny terciárního vzdělávání očima pracovníků UP v Olomouci* se vedle výzkumu SC&C inspiroval jak probíhající diskusí o proměnách terciárního vzdělávání a reformních plánech, tak dřívějšími výzkumy a studii této oblasti [Prudký, Pabián, Šima 2010, Stöckelová 2009]. Mezi hlavní témata patřily otázka diferenciací vysokých škol, názory na příčiny současného stavu vysokého školství a hodnocení jeho kvality, pozice a ambice UPOL v českém vysokém školství, zapojení pracovníků UPOL na poli vědy a výzkumu a společenská relevance vysokých škol. Na rozdíl od výzkumu SC&C byli osloveni nejen akademičtí a vědečtí pracovníci. Podstatná část dotazníku byla otevřena také ostatním zaměstnancům UPOL, tj. lidem, kteří nejsou reprezentováni v akademických sánech, ale podstatným způsobem se podílí na chodu každé vysoké školy.

Oba olomoucké výzkumy realizovala Laboratoř sociálněvědních výzkumů při Katedře sociologie a andragogiky UPOL, která byla ustavena v roce 2009

ho komparativního projektu zmiňuje také zpráva z třetí vlny šetření [Orr 2008]. Není v možnostech tohoto textu zhodnotit, jak si v tomto ohledu stojí jiné země či projekt jako takový. Po uveřejnění národních profilů lze např. uvažovat o srovnání informací, které jednotlivé národní týmy poskytly u třetí a čtvrté vlny šetření EUROSTUDENT.

5 Jedním z cílů semináře bylo v omezeném čase projít všechny fáze kvantitativního výzkumu od rešerše literatury až po prezentaci výstupů z šetření formou posteru na konferenci.

díky podpoře ze strany operačního programu Vzdělání pro konkurenceschopnost. Budoucnost Laboratoře je obtížně myslitelná bez úzké vazby na Univerzitu Palackého, na níž působí. Proto bylo logické, že dva z pilotních výzkumů byly zaměřeny na studenty a zaměstnance univerzity.⁶ Projekt Laboratoře připravovaný v roce 2007 počítal s šetřením „Proměny terciárního vzdělávání“, které se mělo soustředit na výzkum dopadů reformy terciárního vzdělávání v intencích tzv. Bílé knihy terciárního vzdělávání. Pozdější změny na politické scéně však zkoumání dopadů reformy odsunuly mimo časový rámec projektu. Naopak realizace dvou velkých šetření SC&C a dostupnost základních zjištění nabídla dostatek inspirace jak v metodologické, tak v obsahové rovině. Klíčová byla dostupnost podrobných zpráv zpracovatele [SC&C 2009a,b] obsahující nejen popis metodologie šetření, souboru odpovědí, ale tabulkové přílohy se základními výsledky.

On-line dotazování – zřejmé výhody a nepřehlédnutelné limity výzkumů (nejen) akademických pracovníků vysokých škol

On-line sběr dat pomocí internetových dotazníků otevřel nové možnosti kvantitativních výzkumů, a to zdaleka nejen v případě akademických pracovníků vysokých škol. Metodologická literatura [Bryman 2008] uvádí mezi slabšími stránkami webových dotazníků tendenci k nízké návratnosti, problém dosažitelnosti vybraných osob a také fakt, že adresáti musí mít k vyplnění dotazníků jistou míru dovedností či zkušeností s internetem. Na druhé straně on-line dotazování s sebou nese nesporné výhody, jakou jsou příznivá cena a rychlost shromažďování odpovědí, automatizovaná příprava datového souboru, kontrolované pořadí otázek, možnosti filtrace atd.

Pokud jsou dobré důvody předpokládat, že zkoumaná populace běžně užívá internet a ovládá e-mailovou komunikaci, pak nízká cena oslovení i přenosu dat od respondenta do konečného souboru může vést k metodologickému závěru: nic nebrání nahradit výběrová šetření celoplošným cenzem. Moderní komunikační technika napomáhá oslovit cílovou populaci, jsou-li k dispozici kontakty (obvykle e-mailové adresy). Problém nastává tehdy, když se s cenzem s nízkou návratností zachází jako s velkým výběrovým souborem.

V případě výzkumu akademických pracovníků se v principu nabízí dvě cesty. Tradičnější je cesta spolupráce s vedením vysokých škol, které mohou poskytnout kontakty na jednotlivé vyučující. Pozitivem je vysoká míra pokrytí. Kdo jiný by měl lepší přehled o aktuálním počtu potenciálních respondentů a kontaktech na ně? Nepodaří-li se však zprostředkování vyjednat, hrozí výpadek celých vysokých škol či fakult.⁷ Neochotu vedení školy spolupracovat s výzkumníky lze

6 Laboratoř má mj. studentům sociologie a politikologie nabídnout možnost získat výzkumnické zkušenosti a dovednosti. V pilotní fázi si Laboratoř vyzkoušela několik typů výzkumů, s jejichž pomocí si utváří portfolio toho, co může nabízet do budoucna. V průběhu řešení projektu se přidala dílčí šetření zadaná buď domácí fakultou, nebo celouniverzitními pracovišti (viz příloha tohoto čísla Data a výzkum – SDA Info).

7 S analogickými problémy se potýkal výzkum zastupitelů měst a obcí ČR, v němž nebyli jednotliví zastupitelé oslovováni přímo, ale prostřednictvím starostů [viz Ryšavý 2009].

Tabulka 1. Výsledky oslovení akademických pracovníků u škol s více než 1 500 kontakty

Vysoká škola	počet kontaktů	nepoužité	hotový	nedo- končený	není akademik	návratnost
MU	2139	1295	533	307	4	24,9 %
ČVUT	3067	1800	715	438	114	23,3 %
UK	3770	2513	669	429	159	17,7 %
UPOL	1909	1697	127	84	1	6,7 %
Celkem AP	25660	15683	6098	3376	503	23,8 %

Zdroj: SC&C [2009a].

obejít, a to vytvořením vlastního souboru potenciálních respondentů z otevřených zdrojů, např. webových stránek vysokých škol. Rostou tím náklady šetření, ale podstatnější otázkou je garance pokrytí cílové populace.

Dvě výše zmíněné cesty získání kontaktů kombinovaly jak výzkum akademických pracovníků českých vysokých škol, který prováděl tým Petra Matějů ze SOÚ AV ČR ve spolupráci s Předsednictvem Rady vysokých škol v roce 2005, tak šetření SC&C v roce 2009 pro tým projektu IPn Reforma terciárního vzdělávání. Co se týče prvního šetření, Matějů a Vitásková [2005: 165] zmiňovali velmi rozdílné reakce vedení univerzit na žádost získat aktualizovaný seznam pracovníků s e-mailovými adresami. Vysloveně negativně se k ní postavilo vedení Univerzity Karlovy v Praze a Univerzity Palackého v Olomouci. Novějšímu šetření SC&C v roce 2009 předcházela dopis náměstka ministryně školství pro výzkum a vysoké školství rektorům všech vysokých škol. U škol, které e-mailové adresy nezaslaly, byly zdrojem kontaktů internetové stránky škol a fakult. Mezi šesti školami, které seznamy odmítly zaslat nebo nereagovaly, v tomto případě UP v Olomouci nebyla [viz SC&C 2009b]⁸. Výsledky oslovení akademických pracovníků u čtyř největších vysokých škol shrnuje tabulka 1.

Výzkum akademických pracovníků v roce 2009 měl charakter cenzu. Návratnost byla definovaná jako poměr úplných odpovědí k počtu kontaktů a v úhrnu se blížila jedné čtvrtině. V klasifikaci uváděné Krejčím [2008: 74] je „podíl kompletních rozhovorů ze všech kontaktovaných“ označen jako míra spolupráce. Oddělena je tím ochota odpovídat od neschopnosti či nemožnosti kontaktovat platné osoby vzorku či populace. Odeslání e-mailu na adresu ze seznamu dodaných vysokými školami ovšem nelze ztotožňovat s kontaktem, respektive s nespouprací.⁹ Pojmenování míra návratnosti se tak jeví jako adekvátnější.

⁸ Nejkritičtější diskuse ohledně výzkumu akademických pracovníků se vedla na Univerzitě Karlově, jejíž představitelé těsně před spuštěním on-line šetření zveřejnili vlastní návrh reformy vysokoškolského vzdělávání. Obsah vlastního šetření a interpretace jeho výsledků také byly ostře kritizovány, a to předně v elektronických médiích [viz např. Smetáčková, Pavlík, Rendl 2009]. Jednou z reakcí reformního týmu MŠMT byla žádost o vypracování expertizy dotazníku použitého v šetření akademických pracovníků [Rabušic, nedatováno].

⁹ Zpráva SC&C uvádí, že 61 % oslovených vůbec nevstoupilo do dotazníku. Explicitně

S necelými sedmi procenty odpovědí se UPOL společně s Akademií výtvarných umění a Evropským polytechnickým institutem, s. r. o., zařadila k nejméně úspěšným místům šetření.¹⁰ Mimo jiné to znamenalo, že při pozdějších analýzách byly v případě UPOL použity jedny z nejvyšších vah, které reálných 127 odpovědí transformovaly až na více než 400 převážených odpovědí.

Závěrečná zpráva SC&C spolu s informací o vážení dat [2009: 6] uvádí strukturu souboru. V případě pohlaví a zařazení (prof., doc. atd.) šlo o hodnoty velmi blízké známým charakteristikám základního souboru dle statistik MŠMT z roku 2008. Vážení tak zřejmě mělo především vyrovnat rozdíly mezi školami s různou mírou návratnosti. Zpráva žel neuvádí srovnání u dalších proměnných, jako např. zařazení fakulty (školy) do některé z oborových skupin, pro které zřejmě neexistují údaje za celý sektor vysokých škol.

Největší část závěrečné zprávy SC&C tvoří dvě přílohy ve formě složených kontingenčních tabulek. Příloha č. 8 uvádí třídění podle sociodemografických charakteristik a příloha č. 9 pak třídění podle vysokých škol. V řadě případů jsou tabulky s procenty (bez uvedení jediného absolutního údaje) doplněny tabulkami se znaménkovými schémata s odkazem na tři hladiny významnosti (95 %, 99 % a 99,9 %) a převáženým počtem případů. Jinými slovy, v této části SC&C referuje o šetření mezi akademickými pracovníky, jakoby šlo o pravděpodobnostně založené výběrové šetření a nikoliv cenzus, nadto s nízkou návratností. Dopouští se tedy té chyby, před kterou varují např. Rabušic a Soukup [2007: 382–3]. Konkrétně, chovají se tak, jakoby necelých 7 % akademických pracovníků UPOL, kteří na dotazník odpověděli, reprezentovalo ve smyslu náhodného výběru celou univerzitu. Také například zastoupení pracovníků různých oborů v souboru bez bližšího vysvětlení jakoby považují za odpovídající jejich podílům na všech vysokých školách.

Shrnuto, volba on-line šetření, angažmá profesionální agentury a evropskými prostředky scyený rozpočet vyústil v šetření akademických pracovníků nebyvalého rozsahu. Ve výzkumu však nebyla adekvátně řešena otázka cenzu s nízkou návratností. Přinejmenším některé z výstupů (tabulkové přílohy) byly prezentovány zavádějícím způsobem, a to jako výstupy z výběrového šetření, které dovoluje generalizaci na základní soubor nad rámec proměnných, jejichž rozložení je kontrolováno srovnáním se známými charakteristikami cílové populace.

Vážení není v případě cenzu s nízkou návratností bez dalších informací vhodným řešením. Alternativou je podrobnější popis výpadků (například po oborech) a pokud možno rozlišení podílu těch, u kterých kontaktování selhalo, od těch, kteří odmítli na otázky výzkumníků odpovídat (např. pomocí cíleného dotazování náhodně vybraného vzorku z cílové populace, což ale zpětně relativizuje výhody on-line dotazování).

svou účast odmítla 2 % z oslovených.

10 Ani jeden kompletní dotazník nebyl získán ze sedmi malých soukromých vysokých škol.

Když dva dělají totéž, mohou se dozvědět více aneb co skrývá nízká návratnost

Nedokážeme na tomto místě jednoznačně říci, zda v případě UPOL v roce 2009 byla hlavní příčinou velmi nízké návratnosti vysoká míra nespolupráce jejich akademických pracovníků. Nevíme předně to, zda seznam kontaktů předaný zpracovateli neobsahoval větší počet fakticky neužívaných adres.¹¹ Nicméně samotný fakt tak nízké návratnosti se stal pro Laboratoř sociálněvědních výzkumů výzvou. Budoucnost Laboratoře je obtížně myslitelná bez úzké vazby na Univerzitu Palackého, na níž působí. Představa, že bude nabízet provedení sociologických výzkumů externí poptávce, ale nedokáže oslovit univerzitní kolegy, není lákavá.

Porovnání charakteristik výzkumu SC&C z roku 2009 s šetřením Laboratoře z roku 2011 přináší tabulka 2. V základních rysech (census, on-line vyplňování po výzvě e-mailem) se z metodického pohledu šetření SC&C (2009) a LSVV (2011) příliš nelišilo. Pracovníci UPOL byli v roce 2011 k účasti vyzváni nejen e-mailem, ale také výzvou v Žurnále UP (tištěném i elektronickém) a aktualitou na webových stránkách univerzity.¹² Na druhé straně se nové šetření nemohlo vykázat takovou záštitou, kterou v roce 2009 dokládal přiložený dopis ministryně školství, mládeže a tělovýchovy Kopicové. SC&C odeslalo dvě urgencye, a to vždy těm, kteří do dotazníku do té doby nevstoupili. Tuto možnost LSVV neměla, a tak opakovaná výzva směřovala znovu ke všem adresátům ze seznamu Centra výpočetní techniky UPOL.

Olomoucké šetření dosáhlo mezi akademickými, vědecko-pedagogickými a vědecko-výzkumnými pracovníky vyšší návratnosti, než byla dosažena v roce 2009 při šetření SC&C (16,5 % vs. 6,7 %).¹³ Rozdíl však mohl být ovlivněn odlišnostmi v obsahu a celkově kratší délkou dotazování, čemuž napovídá i nižší podíl nedokončených dotazníků v roce 2011. Šetření na UPOL nezahrnovalo citlivé otázky o příjmech a u většiny otázek nabízelo úlevnou variantu „nemohu posoudit“. Desetiprocentní nárůst návratnosti neposkytuje o mnoho lepší východisko pro zprávu o tom, jak uvažují akademičtí pracovníci UPOL. Namísto srovnání věcných zjištění u otázek, v kterých se obě šetření překrývala, tak pozornost věnujeme několika poznámkám k míře návratnosti.

Metodologicky podnětější je srovnání návratnosti uvnitř obou šetření. Nelze sice dobře odlišit, kdy šlo o neochotu a kdy o faktické nekontaktování pracovníků vysokých škol. Podobně lze jen odhadovat, kde za neochotou zabývat se dotazníkem stála spíše nižší motivace a kde spíše míra nutných dovedností.

11 Například na největší, filozofické fakultě až od roku 2010 její nové vedení usiluje o důsledné užívání univerzitních e-mailových adres.

12 Nejspíše těmito cestami se k internetovému dotazníku dostalo i 51 studentů, kterým však bylo po jejich úvodní identifikaci oznámeno, že se jich tento výzkum netýká.

13 Pomijíme zde fakt, že výzkum SC&C zmiňuje pouze akademické pracovníky. Úvodní filtrační otázka dotazníku nenabízela možnost volby vědecko-pedagogických či vědecko-výzkumných pracovníků. Jak uvidíme dále, také deklarace respondentů novějšího olomouckého šetření nebyla v tomto ohledu spolehlivá.

Tabulka 2. Základní charakteristiky dvou šetření (nejen) akademických pracovníků

	Výzkum AP (SC&C)	Proměny terciárního vzdělávání (LSVV)
základní soubor	akademičtí pracovníci	zaměstnanci UPOL
metoda výběru	cenzus	cenzus
technika sběru	CAWI	CAWI
datum sběru	21. 5. – 18. 6. 2009	31. 3. – 12. 4. 2011
opora	vedení VŠ, web	maillist Centra výpočetní techniky UPOL
osloveno	25 660 (UPOL 1909)	3203 zaměstnanců UPOL k 30. 4. 2011 ^{*)}
počet respondentů	6 099 (UPOL 127)	432 (v tom 327 AP, VP, VV) ^{**)}
návratnost	23,8 % (UPOL 6,7 %)	13,5 % (AP+VP+VV 16,5 %; ostatní 8,6 %)
nedokončeno/není AP ^{***)}	3879 (UPOL 85)	207
výzva	21. 5. e-mail	31. 3. e-mail, 1. 4. Žurnál UP, web UPOL
urgence e-mailem	1) 3.–4. 6. 2) 9.–10. 6.	1) 7. 4.

Zdroj: SC&C [2009a], LSVV 2011.

Poznámky:

- *) Dle pracovnice Centra výpočetní techniky UPOL zahrnoval seznam 3 281 kontaktů. V tabulce figuruje počet zaměstnanců k datu zahájení šetření dle personálního oddělení UPOL. Největší podíl tvoří akademičtí pracovníci v užším smyslu (1 610), dále ostatní pracovníci (1 222), vědecko-výzkumní pracovníci (268) a konečně vědecko-pedagogičtí pracovníci (103).
- ***) Zahrnuje i devět respondentů, kteří chybou první verze on-line dotazníku nemohli doplnit některé z identifikačních proměnných. Chyba byla ihned po zjištění odstraněna.
- ***) Zpráva SC&C uvádí počty respondentů, kteří uvedli, že nejsou akademickými pracovníky. Neodečítá je ovšem od počtu kontaktních adres a naopak je zahrnuje do výpočtu návratnosti.

Vysvětlení zkratk: AP – akademický pracovník, VP – vědecko-pedagogický pracovník, VV – vědecko-výzkumný pracovník.

Každopádně rozptyl návratnosti byl jak u škol zúčastněných ve výzkumu SC&C [2009], tak u různých skupin respondentů v případě olomouckého šetření z roku 2011 nepřehlédnutelný.

Návratnost při výzkumu akademických pracovníků v roce 2009 nepřesáhla až na výjimky (malé školy) 50 %. Umělecké školy vykazovaly spíše nižší návratnost (7 až 23 %), technické naopak vyšší (18 % až 47 %), což lze vysvětlit jak odkazem na míru dovedností a zkušeností s internetem, tak i faktorem motivace. Návratnost na univerzitách, jež jsou obvykle oborově méně vyhraněné, resp.

Tabulka 3. Struktura souborů odpovědí pracovníků VŠ z let 2009 (SC&C) a 2011 (LSVV) v porovnání se základními soubory

	Laboratoř 2011 ^{*)}	UPOL 2011 ^{*)}	SC&C 2009	MŠMT 2008
% žen	39	42	33	35
doc+prof	23	24	32	30
N	327	1981	6099	
	<i>ostatní</i>	<i>UP ostatní</i>		
% žen	75	73		
N	105	1222		

Zdroj: LSVV, SC&C, MŠMT.

Poznámka: *) Pro lepší srovnatelnost jsou ostatní pracovníci UP uvedeni odděleně.

pokrývají širší spektrum oborů, se s výjimkou UPOL pohybovala v intervalu blízkém celkové návratnosti (15 až 34 %).

Také různé skupiny zaměstnanců UPOL se v roce 2011 k vyplnění dotazníku stavěly odlišně. Dokončila je šestina akademických a vědeckých pracovníků, ale jen přibližně každý dvanáctý z ostatních zaměstnanců univerzity. Na nízké návratnosti se vedle nižší motivace ostatních pracovníků mohla projevit také nižší kompetence technická (práce s internetem) a obsahová (obeznámenost s vysokoškolskou politikou).¹⁴ Podrobnějšímu členění brání fakt, že sebedeclarace respondentů neodpovídají statistikám UPOL.¹⁵ Bereme-li vážně alespoň odlišení akademických a vědeckých pracovníků na jedné a ostatních zaměstnanců UPOL na druhé straně, lze doložit i další rozdíl. Co do návratnosti akademických a vědeckých pracovníků se vyčlenily na jedné straně lékařské obory (LF, FZV) s přibližně šestiprocentní návratností. Na ostatních fakultách šlo o návratnost mezi 20 až 26 %. Nutno však poznamenat, že jde o hodnoty vypočtené z poměru dokončených dotazníků vůči nepřečtenému počtu akademických či vědeckých zaměstnanců fakulty. Rozdíl mezi nepřečtenými a přečtenými stavy jsou nejvyšší právě na zmíněných lékařských oborech¹⁶. Metodologický závěr zní: u zaměstnanců s celým úvazkem lze očekávat vyšší motivaci k vyplnění dotazníku.

Bez zajímavosti není také otázka zastoupení mužů a žen. U obou šetření tvořily ženy jen o něco menší podíl, než odpovídal jejich zastoupení dle známých charakteristik všech VŠ dle MŠMT (2008), resp. UPOL (2011), viz tabulku 3. Kdyby ovšem nebyla v roce 2011 zopakována výzva k účasti na šetření, bylo by

14 U řady otázek ostatní pracovníci UPOL častěji využívali varianty „nemohu posoudit“.

15 Například na filozofické fakultě se 18 respondentů označilo za vědecko-pedagogické a dalších pět za vědecko-výzkumné pracovníky. Podle statistik UPOL nebyl v době konání šetření žádný zaměstnanec filozofické fakulty v těchto typech pracovního poměru.

16 Nepřečtený počet zaměstnanců je v případě LF a FZV více než dvojnásobně vyšší oproti stavu přečtenému na celé úvazky. Řada zaměstnanců těchto fakult zároveň působí jako lékaři FN Olomouc atp. U ostatních fakult jde o velmi malý rozdíl (do 1,1násobku), a to s výjimkou PřF (1,4násobek).

žen mezi respondenty podstatně méně. Z 327 odpovědí akademických a vědeckých pracovníků UPOL 60 % přišlo po první výzvě a 40 % po urgenci. Do první vlny odpovědí přispěly ženy 31 %, po urgenci celou polovinou nově došlých odpovědí. Jakoby výzvy uvozené otázkami typu „Patří olomoucká univerzita mezi výzkumné univerzity? Jak se proměnilo vysoké školství v ČR? Jaká je pověst UP v Olomouci?“ spíše oslovovaly muže. Dvě třetiny z nich odpověděli na první výzvu. Z žen, které se zúčastnily šetření, to byla jenom polovina. Jen díky upomínce pak nebyly akademické a vědecké zaměstnankyně UPOL ve výsledném souboru podprezentovány. Podobně byl v menší míře to platilo o ostatních zaměstnancích UPOL, mezi nimiž ženy výrazně převažují.

Od matriky ke studentům – problém kontaktování

Šetřením EUROSTUDENT IV se Česká republika podruhé zúčastnila tohoto mezinárodního projektu zaměřeného na náklady spojené se studiem, finanční a bytové podmínky studentů, ale také na mezinárodní mobilitu studentů a jejich postoje k obecnějším otázkám českého vysokého školství. Na rozdíl od CSVŠ, které realizovalo šetření v rámci třetí vlny, vycházelo SC&C při výběru respondentů z matriky vysokoškolských studentů. Pro studenty druhých až pátých ročníků tak byla k dispozici spolehlivá opora.¹⁷ Výběrový postup detailně přibližuje technická zpráva [SC&C 2009b].

Rozpětí návratnosti bylo opět široké. V případě univerzit dosahovalo minima u Ostravské univerzity (2,5 %) a maxima u Univerzity Hradec Králové (43 %). Na celkové návratnosti definované jako podíl dokončených dotazníků z počtu studentů dané školy vybraných k oslovení se vedle neochoty k účasti či nedokončení dotazníku velkou měrou podílelo nepředání informace o konání výzkumu. Klíčová role kontaktování studentů byla přenechána studijním oddělením fakult. Do výzkumu se nezapojily fakulty zahrnující 35 % z více než 57 tisíc vybraných studentů. U řady fakult údaj o počtu oslovených chybí. Podíl studentů, jejichž fakulty výzkumníkům sdělily počet oslovených studentů, nepřesáhl dvě pětiny z původního souboru. Z takto oslovených studentů pak do dotazníku vstoupilo a zcela jej vyplnilo 45 %, tj. podíl 2,5krát převyšující celkovou návratnost.

Rozdíly mezi jednotlivými školami přibližuje příklad čtyř škol s více než 3 000 původně vybranými studenty (viz tabulka 4 na následující straně). Na MU a ČVUT byl osloven větší podíl z vybraných studentů, ale jejich odezva byla menší. Naopak v případě UK a UPOL míra spolupráce studentů předčila míru kontaktování. Ve výsledku to vedlo k podobné míře návratnosti u dvou moravských (MU a UPOL) a dvou pražských vysokých škol (UK, ČVUT).¹⁸

Problém nekontaktování spočíval především v tom, že u většiny univerzit se šetření neúčastnily některé z fakult. V souboru odpovědí například téměř zcela absentovali studenti filozofických fakult MU, UPOL, UPa, OUvO a SUO. V pří-

17 U studentů nastupujících do prvního ročníku měl být osloven každý desátý zapsaný.

18 Přesnější srovnání míry kontaktování a míry spolupráce komplikuje fakt, že v případě některých fakult (např. PřF a FTK UPOL) nebyl znám počet oslovených studentů, nicméně šetření na nich proběhlo.

Tabulka 4. Školy s více než 3 000 vybranými studenty

Vysoká škola	výběr	osloveno	nevyužité	úplných dotazníků	nedo- končené	NÁVRATNOST z původního výběru
MU	5367	2580	4075	1121	171	20,9 %
ČVUT	3037	1628	2436	494	107	16,3 %
UK	7001	1257	5886	985	130	14,1 %
UPOL	3153	851	2454	629	70	19,9%
Celkem	57415	23964	43699	11743	1973	20,5 %

Zdroj: SC&C [2009a].

Tabulka 5. Zastoupení jednotlivých fakult UPOL v šetřeních EUROSTUDENT IV (2009) a Studenti o sobě a o škole (2011)

	PedF	LF	PřF	FZV	FTK	FF	PF	CMTF	N
Kvóty11	17,4	11,0	20,3	2,4	7,4	24,1	13,6	3,7	15697
Soubor11	16,1	10,9	20,8	3,3	7,2	24,5	13,5	3,7	726
EURO09	39,0	22,6	22,3	14,0	2,1	0,2	-	-	629

Poznámka: Šetření z roku 2011 nezahrnuje kombinované studium.

padě UPOL se z osmi fakult tři nezapojily (FF, CMTF a PF) a ze čtvrté (FTK) se vrátilo nepoměrně málo vyplněných dotazníků.

Nevyrovnanost zastoupení studentů jednotlivých fakult v rámci EUROSTUDENTa IV byla jedním z hlavních důvodů, proč byl pro šetření mezi studenty UPOL 2011 zvolen kvótní výběr. Slibovali jsme si, že zopakování části šetření na kvótním vzorku studentů UPOL pomůže vysvětlit to, proč se studenti UPOL v šetření EUROSTUDENT IV v některých ohledech podle zprávy SC&C statisticky významně odlišovali. Jinými slovy, měli jsme za to, že dobře provedeným kvótním šetřením dosáhneme přesnějších výsledků než výběrem založeným na pravděpodobnosti, ale ovlivněným selektivní mírou kontaktování a následně různou mírou spolupráce [srv. Krejčí 2008: 55]. K volbě kvótního výběru vedly i další důvody. Zajistit co možná úplný seznam e-mailových adres studentů bylo nad naše možnosti. Studenti sice mají přidělen univerzitní e-mail, ale nejsou vázáni k tomu, aby jej užívali. Jako začínající výzkumná laboratoř jsme nepředpokládali, že bychom při vyjednávání přístupu k seznamům, které vlastní fakulty, pochodili lépe než SC&C. K přípravě opory pro kvótní vzorek stačilo získat agregované údaje, které mají k dispozici studijní oddělení jednotlivých fakult a UPOL jako celek. Vzorek studentů byl designován tak, aby odpovídal složení podle fakult, pohlaví a typu studia (bakalářské, navazující magisterské, magisterské). Srovnání zastoupení jednotlivých fakult UPOL v šetření SC&C 2009 (EUROSTUDENT) a LSVV 2011 přibližuje pátá tabulka. Kvótní výběr bez větších problémů řešil nesrovnalosti v zastoupení studentů různých fakult, které vzhledem k problémům s kontaktováním a odlišnou mírou spolupráce významně poznamenaly soubor z šetření EUROSTUDENT IV.

Z jinak pečlivé zprávy SC&C nelze s jistotou vyčíst dvě věci. Na rozdíl od zprávy z šetření mezi akademickými pracovníky nezmiňuje zpráva o šetření EUROSTUDENT IV žádné informace o vážení. Z porovnání počtu vyplněných dotazníků v technické zprávě a počtu případů uváděných v tabulkách tříděných podle VŠ (příloha č. 7 zprávy SC&C [2009b]) však vyplývá, že k vážení nejspíše došlo. Školy s vysokou mírou návratnosti mají v tabulkách uveden nižší počet odpovědí a naopak u škol s nízkou návratností je počet případů v tabulkách navýšen.

Druhou nejistou oblastí je zohlednění studentů kombinovaného studia. Matějů a Fischer [2009] v prezentaci hlavních výsledků výzkumu studentů uvádí, že 78 % respondentů tvořili studenti denního studia a pouze těch se týkají další analýzy. Ze zprávy SC&C [2009b] však není jasné, zda totéž platí pro tabulky tříděné podle VŠ. Například odpovědi na otázku „Máte během semestru nějakou placenou práci?“ by zařazení či naopak vyloučení studentů kombinovaného studia podstatně ovlivnilo.

Data za UPOL vážena nebyla, neboť jejich odpovídající strukturu dle známých charakteristik zajistil samotný kvótní výběr. Soubor, se kterým pracujeme v další části, však nezahrnul studenty kombinovaného studia, které Laboratoř k účasti na výzkumu vyzvala odlišným způsobem, a to prostřednictvím e-mailů.¹⁹

Jistoty a nejistoty kvótního výběru

Výzkumy založené na kvótních výběrech bývají velmi často označovány (a to nejen v médiích, které obvykle informace o metodě zužují na minimum) jako reprezentativní. Na druhé straně snad není školy, ve které by se studenti v kurzech metod a technik či analýzy dat nedozvídali, že kontrola dvou, tří či čtyř znaků reprezentativnosti z hlediska statistiky zajistit nemůže. Záludnosti tohoto nepravděpodobnostního výběru nebylo ušetřeno ani olomoucké šetření „Studenti UP o sobě a o škole“.

Jedna z otázek, které byla věnována zvýšená pozornost, zněla: „Máte během semestru nějakou placenou práci?“. Ze zprávy SC&C totiž vyplývalo, že studenti UPOL odpovídající na otázky šetření EUROSTUDENT statisticky významně častěji placenou práci neměli (38 % oproti 28 % v celém souboru). Rozdíl však mohl být způsoben vnitřní nereprezentativností souboru odpovědí z UPOL. Obecně totiž platilo, že bez placené práce byli statisticky významně častěji studenti lékařských oborů a naopak méně často studenti humanitních a společenských oborů (viz tabulka s přepisem znaménkových schémat). Shrnuto do hypotézy: Při kvótním šetření se sníží podíl studentů bez výděлку, neboť budou oproti vzorku EUROSTUDENT výrazněji zastoupeny humanitní/společenské obory (FF), jejichž studenti si častěji přivydělávají, a méně obory lékařské a přírodovědecké (LF, FZV, PŘF), jejichž posluchači při studiu méně často pracují.

19 Výzvu přeposílala studijní oddělení jednotlivých fakult na jim známé adresy. Tam, kde to nebylo možné (dvě fakulty), bylo jako náhradní řešení zvoleno rozeslání výzvy na hromadné e-maily používané studenty kombinovaného studia a získané pracovníky LSVV. Hromadné e-maily však nepokryly všechny obory kombinovaného studia.

Tabulka 6. Odpovědi na otázku „Máte během semestru nějakou placenou práci?“

		ano, pravidelně	ano, příležitostně	ne
SC&C 2009	všechny VŠ	37	35	28
	humanit./spol.	+++	0	---
	přírodovědecké	---	+++	+++
	lékařské	---	---	+++
	UPOL	32	30	38
	UPOL	--	--	+++
LSVV 2011	UPOL	18	32	50

Zdroj: EUROSTUDENT – SC&C [2009b: přílohy 7 a 8], LSVV 2011.

Tabulka 7. Odpovědi na otázku „Absolvoval/a jste část studia v zahraničí?“

		ano, byl/a	ne, ale mám to v plánu	ne
SC&C 2009	všechny VŠ	6	23	71
	humanit./spol.	+++	+++	---
	pedagog.	---	---	+++
	UPOL	3	16	81
	UPOL	---	---	+++
LSVV 2011	UPOL	9	23	68

Zdroj: EUROSTUDENT IV – SC&C [2009b: přílohy 7 a 8], LSVV 2011.

První třídění přineslo překvapující zjištění. Celá polovina studentů UPOL dotázaných v roce 2011 uvedla, že během semestru nemají žádnou práci. Oproti očekávání se tento podíl dále zvýšil. Rozdíly uvnitř UPOL přitom v podstatě odpovídaly mezioborovým rozdílům tak, jak byly identifikovány v šetření EUROSTUDENT IV (bez přívydělku – LF 73 % vs. FF 41 %). Nečekaný rozdíl mezi výsledky šetření z let 2009 a 2011 lze interpretovat různě. Nejspíše šlo o souběh většího počtu faktorů. Mohlo jít např. o vliv doznívající ekonomické krize, která omezila nabídku pracovních příležitostí pro studenty.²⁰

Zdá se, že v podstatné míře odpovědi na otázku po placené práci poznamenala systematická chyba způsobená zvolenou metodou sběru dat. Tazatelé (studenti sociologie a andragogiky) se vypravili za studenty UPOL na různá místa tak, aby naplnili dané kvóty. Jak ve škole, tak mimo ni se však snáze mohli setkat se studenty, kteří si (pravidelně) nepřivydělávají. Logicky pak podíl přivydělávajících zůstal nižší, než bylo možné očekávat.

Nelze přímo doložit, nakolik se systematická chyba při výběru respondentů odrazila ve výsledcích olomouckého šetření. Nepřímo však může relevanci tohoto vysvětlení doložit srovnání výsledků u jiné otázky, v níž se studenti UPOL

²⁰ Podíl nepřivydělávajících si byl v roce 2011 u všech oborů vyšší.

v rámci šetření EUROSTUDENT IV lišili podobně jako v případě placené práce. Šlo například o otázku „Absolvoval/a jste část studia v zahraničí?“, na kterou odpovědělo záporně 81 % studentů z UP²¹ oproti 71 % v celém souboru šetření EUROSTUDENT. Také v tomto případě znaménkové schéma ve zprávě SC&C poukazovalo na statistickou významnost odchylek, a to nejen v případě UP a dalších škol, ale také mezioborově.

Při porovnání s výsledky šetření EUROSTUDENT IV [2009] se studenti UPOL v roce 2011 jako málo vyjízďející nejevili. Naopak, 9 % ze zkušeností se studiem v zahraničí by v porovnání s ostatními školami vyznělo i jako signifikantně vyšší hodnota.²² Pro takovou interpretaci však nemáme dostatečnou oporu v metodě, resp. reprezentativnosti obou výběrů. Zřejmé však je, že v případě otázky po studiu v zahraničí zjištění opřená o kvótní výběr zvolený v roce 2011 poukázala na nespolehlivost znaménkového schématu užívaného SC&C v roce 2009. Tehdejší výběr, ač založený pravděpodobnostně, byl selektivní účastí studentů některých fakult ovlivněn natolik, že nedává dobrý smysl údaje za jednotlivé vysoké školy jakkoliv zobecňovat.

Závěr

Tato metodologická studie by nemohla vzniknout bez poměrně obsáhlé dokumentace, kterou agentura SC&C doprovodila dva výzkumy – výzkum akademických pracovníků a výzkum vysokoškolských studentů – realizované pro MŠMT v roce 2009. Oba vedly k doposud nejmasovějšímu zapojení těchto aktérů terciárního vzdělávání v novodobé historii jejich zkoumání. V obou případech použilo SC&C on-line vyplňování dotazníků zjevně vycházející z předpokladu, že se jak v případě akademických pracovníků, tak v případě studentů jedná o populaci dostatečně obeznámené a užívající moderní komunikační techniku.

Dvě celonárodní šetření inspirovala dva lokální výzkumy na Univerzitě Palackého v Olomouci. V případě výzkumu *Proměny terciárního vzdělávání očima pracovníků UP v Olomouci* šlo především o obdobný způsob oslovení potenciálních respondentů a také o on-line dotazování. Výzkum *Studenti UP o sobě a o škole* se s výzkumem EUROSTUDENT IV překrýval především obsahově. Tím, že SC&C nechala zájemce poměrně hodně nahlédnout do své metodologické kuchyně, umožnila odhalit některá pochybení, která s sebou kvantitativní výzkumy často nesou.

Hlavní problém spočívá v neadekvátním použití statistické významnosti. Především se to týká znaménkových schémat, jež jsou součástí tabulkových příloh zpráv z výzkumů SC&C [2009a,b]. Výzkum akademických pracovníků byl koncipován jako cenzus, a proto v něm nemá smysl se statistickou významností operovat. V případě výzkumu mezi studenty došlo k masivním a selektivním

21 Po VŠB-TU v Ostravě šlo o druhý nejvyšší podíl záporných odpovědí.

22 UP v roce 2011 vykázala o něco vyšší podíl těch, kteří již zahraniční studijní zkušenost mají, než činil výsledek všech škol v roce 2009 (9 % vs. 6 %). Tento rozdíl lze připsat např. tomu, že UP nezahrnuje obory technické a zemědělské, jejichž studenti podle EUROSTUDENTa do zahraničí také méně často vyjízďeli.

výpadkům u řady fakult, což podstatným způsobem zkreslilo složení odpovědí z různých škol. Z takto deformovaných podsouborů není dost dobře možné generalizovat, jak to opět činí znaménková schémata v příslušné zprávě. Uhranutí statistickou významností patrně dále trvá, byť úskalím jejího používání se věnuje i domácí metodologická literatura [např. Soukup, Rabušic 2007, Soukup 2010].²³ Užítí znaménkových schémat snad mělo zjednodušit a zpřehlednit výsledky výzkumů pro čtenáře méně obeznámené se statistickou analýzou dat. Nicméně jejich nesprávné použití snadno vede k věcně nezdůvodnitelným závěrům.²⁴ To vše umocněno faktem, že při tak velkých počtech případů se jako statisticky významné ukáží i věcně nevýznamné rozdíly.

Dvě olomoucká šetření a širší kontext, ve kterém byla provedena, vedla k několika dalším poučením. Volba kvótního šetření zajišťující odpovídající zastoupení studentů a studentek různých fakult a stupňů vzdělání se ukázala jako dvojnásobná. Na jedné straně doložila neadekvátnost generalizace výsledků šetření EUROSTUDENT IV na úrovni jednotlivých škol. Na druhé straně také na příkladu otázky po přívýdělků ukázala, k čemu vede systematická chyba výběru (podprezentovanost těch, kteří si přívýdělavají). Bez srovnání s předchozím výzkumem by tato chyba nebyla tak zjevná. Přesnost měření tak není automaticky vlastností ani pravděpodobnostních, ani kvótních výběrů [srv. Krejčí 2008].

V obecné rovině zastáváme stanovisko, že „nízká návratnost nemusí vždy vést k velké chybě a šetření s nízkou návratností tedy nejsou automaticky špatná“ [Krejčí 2008: 78]. Jde spíše o to, jak zhodnotit informace o nerespondentech, které mají výzkumníci k dispozici, a jak tuto zprávu zprostředkovat nejen odbornému publiku. Ve srovnávaných šetřeních se jako klíčový problém ukázalo odlišení nekontaktovaných a neochotných odpovídat. Pokud se to – byť třeba jen u určité části cílové populace, resp. podsouboru odpovědí – podaří, pak se míra návratnosti nemusí stát jen jedním z kritérií kvality šetření, ale navíc i výpovědí sama o sobě.²⁵

Rozšiřování výzkumných šetření přes internet je obecným jevem [srv. např. Krejčí 2008: 68 nn.]. V případě výzkumu akademických pracovníků a studentů vysokých škol je posun od dotazníků distribuovaných osobně nebo poštou

23 Paradoxem je, že sám Ladislav Rabušic převzal ze zprávy SC&C do své expertizy dotazníku znaménková schémata. Jeho posudek byl zaměřen na formulace otázek. Těžko si lze představit, že by nebyl seznámen s celkovým designem výzkumu (tj. cenzus, návratnost atd.).

24 V situaci, kdy se například podíl studentů vyjíždějících za studiem začíná promítat do financování vysokých škol a stává se také nepřímo i jistým ukazatelem kvality, se nereprezentativní výsledky UPOL v rámci šetření EUROSTUDENT IV mohou stát nechtěným negativním PR olomouckého vysokého školství.

25 Poukázali jsme na rozdílnou míru návratnosti u různých typů škol v rámci výzkumu akademických pracovníků SC&C a dále na rozdíl mezi akademickými a vědeckými pracovníky na jedné a ostatními zaměstnanci UPOL na druhé straně. Dále byly komentovány rozdíly mezi pracovníky různých fakult a mezi muži a ženami.

v papírové podobě k šetřením využívajícím elektronická média zřejmý²⁶. Výhody a nevýhody e-výzkumů se již staly součástí metodologických učebnic [viz např. Bryman 2008, kap. 26]. Mezi nevýhodami bývá uváděna nejen omezená dostupnost komunikačních prostředků, ale také zvýšené nároky kladené na respondenta. Těžko posoudit, jak velkou a specifickou skupinu akademických pracovníků tvoří ti, o nichž platí slova laudacia: „Nikdy's nebyl a asi již nebudeš přítelem vyspělé technologie. Pokud to jenom jde... Mobil nemáš. Hodně jsi předběhl Vaculíkovo ‚kdo mě má co hledat, když nejsem doma‘. Vůbec máš nechuť ke všemu umělému. Tzv. umělá inteligence Ti byla vždycky cizí. Pokud to ovšem inteligence je. Nemáš počítač. Ani notebook, německy Notbuch (germanisté prominou). Na co taky? Před šířkou a hloubkou Tvé znalostní databáze bledne i pověstný Gugel.“²⁷ Ani v případě vysokoškolských učitelů nelze předpokládat plné rozšíření a užívání moderních komunikačních prostředků. Z citátu však vyplývá nejen to. Elektronická komunikace se může snadno stát symbolem těch proměn, kterými tak rychle prošlo terciární vzdělávání v České republice [viz Prudký, Pabián, Šima 2010]. Bude-li tento typ komunikace (např. společně s e-learningem) chápán jako jeden z příznaků masifikace, snadno může od účasti ve výzkumech odrazovat zastánce elitní či tradiční podoby vysokého školství. Podobně může být některým proti mysli i hromadná povaha výzkumu a opakovaný důraz na anonymitu účastníků, kteří jsou respondenty a nikoliv diskutujícími. Shrnuto, výzkumnou metodu nelze dost dobře oddělit od samotného tématu proměn vysokého školství.²⁸

Literatura

- Bryman, A. 2008. *Social Research Methods*. 3. vydání. Oxford: Oxford University Press.
- Katrnák, T. 2009. „Jaký je mechanismus snižování nerovných šancí na vzdělání podle sociálního původu?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45(5): 1033–1037.
- Kreidl, M. 2009. „Je možné doložit efekt jedné proměnné na druhou analýzou dvou případů?“ *SSociologický časopis/Czech Sociological Review* 45(5): 1038–1044.
- Krejčí, J. 2008. *Kvalita sociálněvědních výběrových šetření v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.

26 Pabián a Provázková [2008: 12] zmiňují mezi cíli šetření *České vysoké školství z pohledu akademických pracovníků* (CSVŠ 2005) také porovnání odpovědí respondentů na dotazník distribuovaný e-mailem a poštou. Výzkumná zpráva však neuvádí podrobnosti o výběru, a tak nelze činit žádné závěry nad rámec prostého srovnání počtu dotazníků (332 elektronicky, 84 klasicky).

27 Onen „Gugel“ samozřejmě snadno odhalí zdroj, z něhož bylo citováno.

28 Další příležitost k metodologickým úvahám nabízejí výzkumy, které připomněl jeden z recenzentů tohoto textu. Jde o nedávno skončené šetření *Changing Academic Profession* a navazující šetření akademické profese v Evropě financované *European Science Foundation*.

- Matějů, P., Fischer, J. 2009. „Hlavní výsledky výzkumu studentů (EUROSTUDENT IV).“ Tisková konference MŠMT a projektu IPn Reforma terciárního vzdělávání 11. 12. 2009. Dostupné na: http://www.reformymgmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/sites/default/files/upload/eurostudent_09_12_11_TK.pdf (citováno 11. 10. 2011).
- Matějů, P., Simonová, N., Straková, J. 2005. „Výzkum studentů prvních ročníků vysokých škol v České republice.“ Pp. 85–149 in Simonová, N. (ed.). *České vysoké školství na křižovatce. Investiční přístup k financování studia na vysoké škole v sociologické reflexi*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Matějů, P., Vitásková, A. 2005. „Vybrané výsledky výzkumu akademických pracovníků veřejných vysokých škol.“ Pp. 163–187 in Simonová, N. (ed.). *České vysoké školství na křižovatce. Investiční přístup k financování studia na vysoké škole v sociologické reflexi*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Matějů, P., Konečný, T., Weidnerová, S., Vossensteyn, H. 2009. „Financování studia a vývoj v nerovnostech v přístupu k vysokoškolskému vzdělávání v České republice a Nizozemsku.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45(5): 993–1031.
- Matějů, P., Konečný, T. 2009. „Může sociologie přispět k deficitům veřejných politik?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45(5): 1045–1053.
- Minksová, L. 2010. „Vysokoškoláci – přehled hlavních sociologických výzkumů realizovaných v ČR.“ *Data a výzkum – SDA Info* 4(1): 39–60.
- Orr, D. 2008. *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*. (Synopsis of indicators. Final report. Eurostudent III 2005-2008) Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag GmbH & Co.
- Orr, D., Gwosć, Ch., Netz, N. 2011. *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*. Synopsis of indicators. Conference version. EUROSTUDENT IV 2008–2011. Dostupné na: http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/Synopsis_of_Indicators_EIV.pdf (citováno 7. 6. 2011).
- Pabián, P., Provázková, K. 2008. „Přehled sociologických šetření CSVŠ.“ *Aula* 16(3): 1–24.
- Prudký, L. a kol. 2005. „Vybrané výsledky výzkumu hodnotových struktur studentů 1. ročníků Fakulty humanitních studií UK. *Lidé města* 2(16): s. 144–202.
- Prudký, L. a kol. 2009. *Inventura hodnot*. Praha: Academia.
- Prudký, L., Pabián, P., Šima, K. 2010. *České vysoké školství. Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009*. Praha: Grada.
- Rabušic, L. (nedatováno). Expertíza dotazníku výzkumu akademických pracovníků vysokých škol ČR. Powerpointová prezentace. Dostupné na: http://www.reformymgmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/sites/default/files/upload/Vyzkum_AP_expertiza_dotazniku.pdf (citováno 11. 10. 2011).
- Ryšavý, D. 2009. „Kvalita výzkumů ve správě věcí veřejných: příklady šetření městských zastupitelů a klientů městských úřadů.“ *Data a výzkum – SDA Info* 3(2): 171–186.
- SC&C. 2009a. *Výzkum akademických pracovníků vysokých škol*. Závěrečná zpráva. Praha, SC&C. Dostupné na: http://www.reformymgmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/sites/default/files/upload/Vyzkum_AP_zprava_SCa_C.pdf (citováno 11. 10. 2011).

- SC&C. 2009b. *Mezinárodní výzkumný projekt EUROSTUDENT IV*. Technická zpráva. Praha, SC&C. Dostupné včetně tabulkových příloh na: <http://www.reformymsmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/vyzkum-studentu-vysokych-skol> (citováno 7. 6. 2011).
- Smetáčková, I., Pavlík, P., Rendl, M. 2009. „Výzkum s předem daným výsledkem.“ *Britské listy* 6. 11. 2009. Dostupné na: <http://blisty.cz/art/49735.html> (citováno 7. 6. 2011).
- Soukup, P., Rabušic, L. 2007. „Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních věd – statistické významnosti.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43(2): 379–395.
- Soukup, P. 2010. „Nesprávné užívání statistické významnosti a jejich možná řešení.“ *Data a výzkum – SDA Info* 4(2): 77–104.
- Stöckelová, T. 2009. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šmídová, M., Vávra, M., Čížek, T. 2010. „Hodnotové orientace vysokoškolských studentů na třech typech fakult.“ *Aula* 18(2): 2–13.
- Zich, František a kol. 2009. *Profil studenta Vysoké školy finanční a správní*. Praha, VŠFS.